

Výstavba miest v rokoch 1945 až 1956

prof. Ing. arch. Peter Vodrážka, PhD., STU v Bratislave, Fakulta architektúry

Druhá svetová vojna zasiahla svojimi ničivými dôsledkami prakticky celú Európu, Slovensko z toho nevynímajúc. O to naliehavejšia bola snaha každej krajiny sa z týchto ničivých útrap čo najskôr dostať. Úloha to však bola o to ťažšia, že nebolo dostatok materiálnych prostriedkov a aj personálne možnosti boli veľmi skromné. Nehovoriac o tom, že vojnou zničená krajina a mestá s dedinami potrebovali zvládnuť úplne iných úloh ako v mierových časoch.

Prvá fáza povojnového vývoja medzi rokmi 1945 až 1948 bola orientovaná v urbanistickej tvorbe predovšetkým na obnovu a výstavbu vojnou zničených miest a obcí, keď sa hľadal odkaz v predvojnovom funkcionalizme s viac či menej úspešnými pokusmi o realizáciu kontinuity vývoja v našich podmienkach. Stále však neodzrkadľovala postupne sa meniace spoločenské podmienky. Dôkazom zložitej politickej situácie, v ktorej sa odohrával mocenský boj o ďalší osud našej republiky, môže byť aj architektonická a urbanistická tvorba, ktorú predovšetkým v urbanistickej polohe poznačila nedostatočná pripravenosť smerných územných plánov, s tým súvisiaca náhodnosť a niekde aj nevhodnosť lokalizovania investičnej výstavby. Urbanistická tvorba mala zjavne črty predvojnového obdobia, charakteristické pre predvojnové súkromnovlastnícke podmienky, bez rešpektovania celospoločenských súvislostí a vzťahov k celku¹.

Povojnová éra

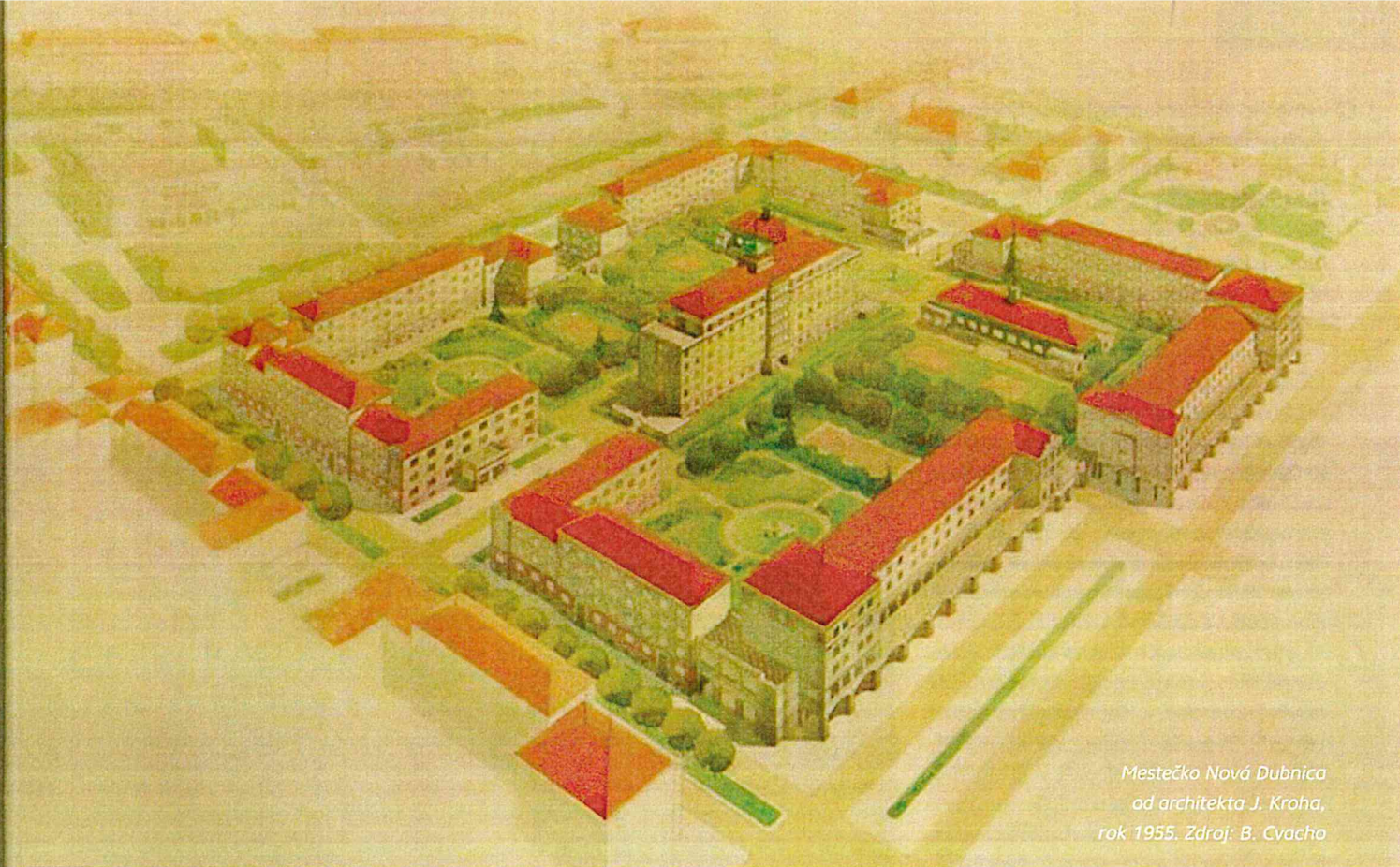
Nastúpený vývoj po roku 1948 však znamenal za cenu radikálnej a násilnej zmeny vlastníckych vzťahov odstránenie posledných zábran, ktoré sa kládli do cesty celospoločenských záujmov a predstavuje výrazný medzník v novodobých dejinách Československa. Bol dovŕšený „zápas o prerastanie národnej a demokratickej revolúcie v socialis-

tickú“, ktorý sa následne prejavil vo všetkých oblastiach našej spoločnosti. Po oslobodení Československa nastúpil architekt Ján Svetlík na Povereníctvo pre verejné práce Slovenskej národnej rady (SNR) v Košiciach ako zmocnenec s úlohou viesť obnovu vojnou zničených obcí a poškodených miest. V rámci tejto práce sa dostáva do úzkeho kontaktu a spolupracuje s architektmi Dušanom Martinčekom, Jurajom Tvarožkom a staviteľom Vladimírom Milanom Daxnerom. Celá generácia mladých architektov bola zrazu postavená pred zodpovednú úlohu, na ktorú neboli teoreticky pripravení, pričom často v tomto procese rozhodovala intuícia, pretože nebolo času si preverovať správnosť riešení. V rokoch 1947 – 1949 pôsobil J. Svetlík ako vedúci odboru regionálneho plánovania a výstavby miest a obcí na novozriadenom Slovenskom štátnom plánovacom a štatistickom úrade v Bratislave. Situácia sa zlepšila až po roku 1948, keď všetku územnoplánovaciú prípravu miest a obcí na Slovensku prevzali novovzniknutý Stavoprojekt a Štátny ústav pre rajónové plánovanie, najmä po vzniku oddelení pre územné plánovanie. „Za oficiálny začiatok prípravy socialistickej projekcie na Slovensku možno označiť začiatok činnosti a menovanie M. Kusého za zmocnenca a A. Keviczkého za zástupcu zmocnenca pre organizovanie projektov činnosti na Slovensku v marci roku 1948.“²

V rokoch 1949 – 1950 a založil oddelenie pre územné plánovanie na Oblastnom riaditeľstve Stavoprojektu v Bratislave³.

Žeriavový urbanizmus

Nové typy bytovej výstavby a typové podklady niektorých objektov občianskej vybavenosti nesú znaky, ktoré vyplynuli z dôsledného podriadenia sa dispozície konštrukčnému systému. Táto tendencia mala na zreteli predovšetkým ekonomické a technologické aspekty, vyúsťujúce do extrémne zjednodušeného racionálneho výrazu architektúry. Podobne ako pri objektoch, aj v urbanistickej tvorbe chýba snaha o dôslednejšie riešenie hmotovo-priestorovej skladby s využitím zákonitostí kompozície. Charakter takto navrhovaných komplexov bol oslabovaný strohým výrazom architektonických objektov, nevyužívaním zelene a nedostatočným vybavením objektmi občianskej vybavenosti³. Proklamovaný hlboký sociálny aspekt novej výstavby sa tak dostáva do konfliktu s jej výrazom i prostredím, ktoré formovala. Z takto realizovaných súborov možno spomenúť zastavovací plán Krížnej ulice, ktorý spracovala komisia pre obnovu mesta Bratislavy v rokoch 1945 – 1948, výstavbu pri Kvačalovej ulici od architektov Kamila Grossa, Štefana Svetka, Štefana Ďurkoviča, Martina Kusého a Jozefa Chovanca v rokoch 1950 – 1960, a výstavbu v Krasňanoch od architektov K. Grossa, E. Hrušku, J. Svetlíka v Bratislave.

*Mestečko Nová Dubnica
od architekta J. Kroha,
rok 1955. Zdroj: B. Cvacho*

Kvačalova ulica a jej okolie boli zastavované postupne. Ťažisko výstavby obytných súborov prebehlo v päťdesiatych rokoch 20. storočia. Projektovanie viedol ŠPÚ a jednotlivé súbory vznikali v jeho ateliéroch pod vedením architektov K. Grossa, Š. Svetka, Š. Ďurkoviča, M. Kusého a J. Chovanca. Tieto obytné súbory, ako aj ďalšie, ktoré vznikali v tomto čase prvej päťročnice, sa postavili vo forme sídlisk na zelenej lúke, a to nekomplexne z hľadiska inžinierskych sietí, občianskeho vybavenia aj zelene a veľmi často v zlej kvalite stavebných aj remeselných prác. Tieto skutočnosti, ako aj to, že bol k dispozícii jediný záväzný typ, ktorý neumožňoval využitie prieluk, ba často ani stavebných medzier, ako aj to, že architekti v typovom projektovaní ako novej metóde tvorivej činnosti nemali skúsenosti a nemohli nadviazať na žiadnu tradíciu, v nemalej miere zapríčinili, že sídliská tohto obdobia nevytvárajú životné prostredie, ktoré by zodpovedalo súpadúcim materiálnym i kultúrnym nárokom človeka našej spoločnosti.⁴²

Prvé komplexy bytovej výstavby preto nesú znaky charakteristické pre priemyselné stavebníctvo, takzvaný žeriový urbanizmus, a to strohosť výrazu, odtrhnutosť od pôvodného historického sídla formou výstavby na zelenej lúke, nedostatočnú vybavenosť. Výstavba takýchto obytných súborov sa orientovala predovšetkým do sídiel a lokalít, kde sa rozvíjala priemyselná výroba. Tu je možné sledovať popieranie geomorfo-

logických daností územia ako prírodného komponentu urbanistickej tvorby. Takúto charakteristiku nesú obytné súbory budované v Banskej Bystrici, Martine, Istebnom ako aj v Detve.

Zmena po roku 1950

Bezvýraznosť výsledkov architektonickej a urbanistickej tvorby v realizáciách komplexov bola predmetom kritiky a formovania nastupujúcej tvorivej metódy socialistického realizmu, ktorá mala byť reflexiou utvárajúcej sa spoločnosti, vyjadrovať jej ciele, túžby, ideály. Dnes môžeme konštatovať, že táto metóda tvorby mala svoje výrazné nedostatky, ktoré sa prejavovali najmä diktátom z centra, nedostatočným priestorom pre regionálne zvláštnosti, v jednotnom používaní výrazových prostriedkov, čo len zvyšovalo uniformitu miest, ktoré si celé storočia udržiavali svoj osobitý výraz, svoju identitu. Táto metóda práve v polohe využívania výrazových prostriedkov prešla od začiatku päťdesiatych rokov rôznymi štádiami.

Obdobie päťdesiatych rokov nesie črty formálnej znakovosti, ktorá čerpala z výrazových prostriedkov minulých období a vyústila do monumentálne pochopenej architektúry a urbanizmu. Napriek množstvu výhrad, ktoré sú proti formálnej znakovosti tohto obdobia, môžeme v tejto tvorbe badať aj množstvo pozitív, ktoré súvisia s úsilím o vytvorenie optimálneho humánneho prostredia na úrovni požiada-

viek doby. Najzaujímavejšiu, aj keď nie do dôsledku realizovanú pôvodnú koncepciu, predstavuje výstavba Novej Dubnice v rokoch 1952 až 1956. Postavená bola na zelenej lúke architektom J. Krohom a mala sa stať vzorom pre socialistickú výstavbu u nás. Práve tu môžeme sledovať snahu o vytváranie blokov, vnútroblokov, vedľajších osí, vyúsťujúcich do dominant, využívanie osovostí, symetrie a ďalších kompozičných prvkov, ktoré majú pôvod v minulých obdobiach, a v pokuse o ich aplikovanie na súdobý urbanistický súbor. Pôvodný zámer výstavby mestečka, ktoré malo slúžiť pre zbrojovku v Dubnici nad Váhom, sa podarilo naplniť len zhruba z tretiny. Lokalizované bolo zo strategických dôvodov asi päť kilometrov od pôvodného závodu, čím by sa predišlo zničeniu mestečka v prípade bombardovania⁴³. Dnes je však situácia úplne odlišná oproti minulosti. Samotný koncept tohto obytného satelitu pozostáva z klasicizujúcej kompozície, pozostávajúcej z troch výrazných osí – príjazdových komunikácií, z ktorých stredná má dominantnú úlohu. Sústreďujú sa tu okolo bohatšie dimenzovaného verejného priestoru polyfunkčné objekty s vybavenosťou v parteri, pričom podlbia týchto objektov vytvárajú komfortný priestor medzi vybavenosťou a verejným priestorom pre obyvateľov mestečka. Bohato dimenzovaná vyrastená zeleň verejných priestorov a vnútroblokov navodzuje dojem parkov, ako sú aj dva dominantné

- ◉ symetrické zelené priestory – Pribinove sady a Sady Cyrila a Metoda.

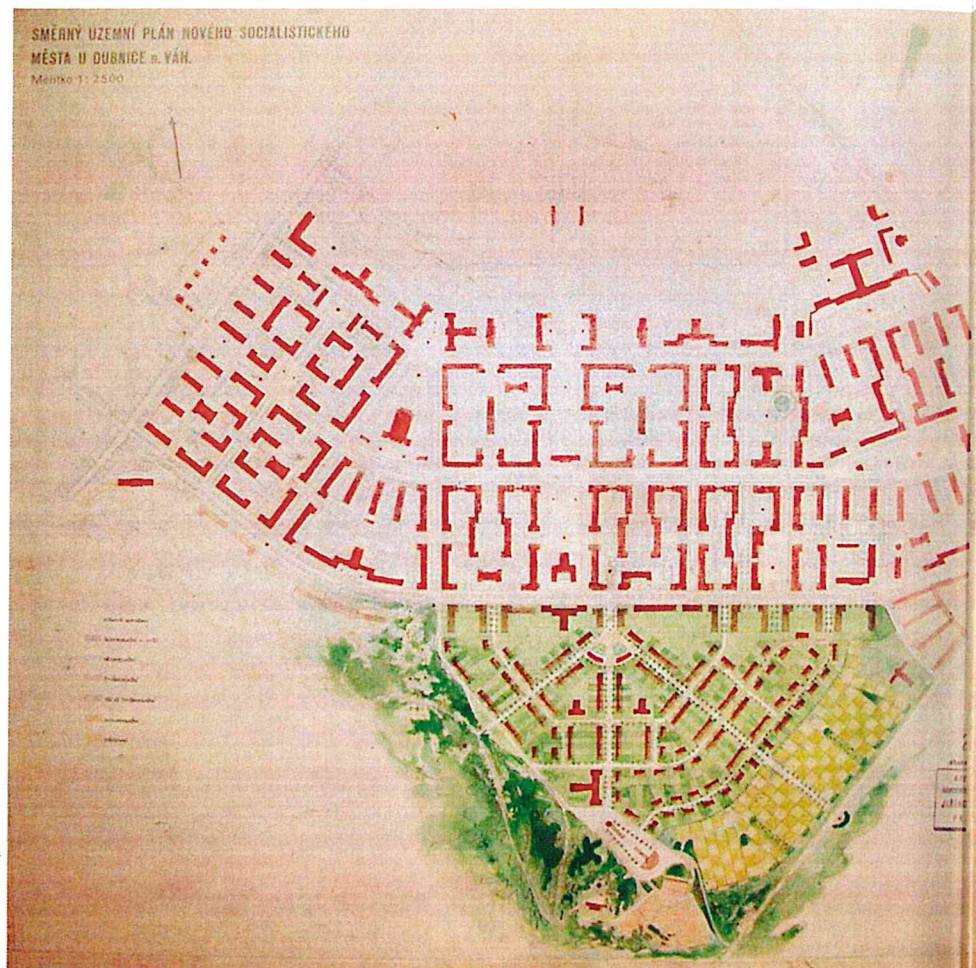
Ikonické stavby

Popri tejto významnej urbanisticko-architektonickej realizácii je potrebné spomenúť aj najvýznamnejšie architektonické počiny tohto obdobia metódou socialistického realizmu. Určite k nim môžeme zaradiť Mičurinský palác v Bratislave na Búdkovej ceste od Miloša Chorváta z rokov 1950 až 1955, Internát Mladá garda v Bratislave na Račianskej ulici od Emila Belluša z rokov 1951 až 1955, ale aj súťaž na prestavbu Námestia slobody v roku 1955 a najmä súťaž na pamätník Slávín, ktorá sa uskutočnila v roku 1954. Jej víťazom a autorom realizácie sa stal J. Svetlík.

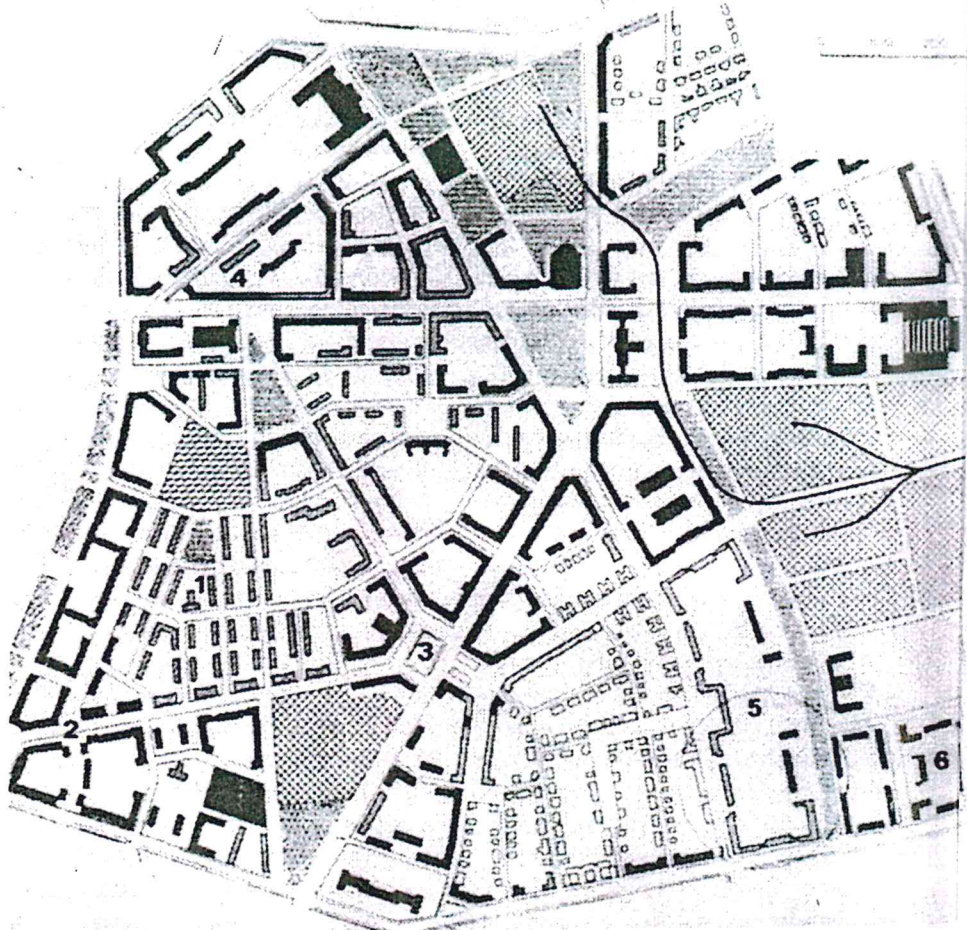
Významné realizácie urbanistického charakteru z tohto obdobia predstavujú obytný komplex v Handlovej od architekta Š. Zhorella v rokoch 1952–1958, sídlisko na Miletičovej ulici v Bratislave od architektov K. Paluša, M. Tenglera v rokoch 1951–1954, prvú časť sídliska Hliny v Žiline od architektov L. Bauera, F. Čapka v roku 1955. Novým prvkom je aj hľadanie výrazu v odkaze ľudových tradícií, ako nám prezentuje realizácia sídliska v Šaci pri Košiciach od architektov V. Holanovej, Z. Chlupa, F. Kočího, R. Svobodovej, F. Zouneka v rokoch 1951 až 1956.

V Bratislave patrí obytný komplex na Miletičovej ulici k prvým realizáciám v duchu socialistického realizmu. Obytný súbor je symetricky komponovaný od ústredného objektu s predpolím, ktorý vytvára hmotový akcent hmotovo-priestorovej skladby. Ostatné objekty smerom k Miletičovej ulici tvoria uličnú líniu uzatvárajúcu pred ruchom ulice vnútroblok poloverejného charakteru. Smerom k obom ukončeniam tejto línie je v parteri umiestená občianska vybavenosť, ktorá je podobne ako v Novej Dubnici prekrytá podlúbím. Vnútroblokové priestory sú využité okrem zelených plôch pre umiestenie materských škôl, jaslí, detských ihrísk a športových plôch. Ako uvádzajú M. Dulla a H. Moravčíková „Architektúra pozdĺžnych hmôt obsahuje príznačné znaky klasicizujúceho formalizmu päťdesiatych rokov. Monotónne priečelia zdobia figurálne plastiky a dekoratívne vlysy. Objekty v centrálnej časti zvýrazňujú monumentálne nástupné terasy a stĺpové portiky. Malé trafostanice vnútri areálu majú podobu antických chrámov.“⁴

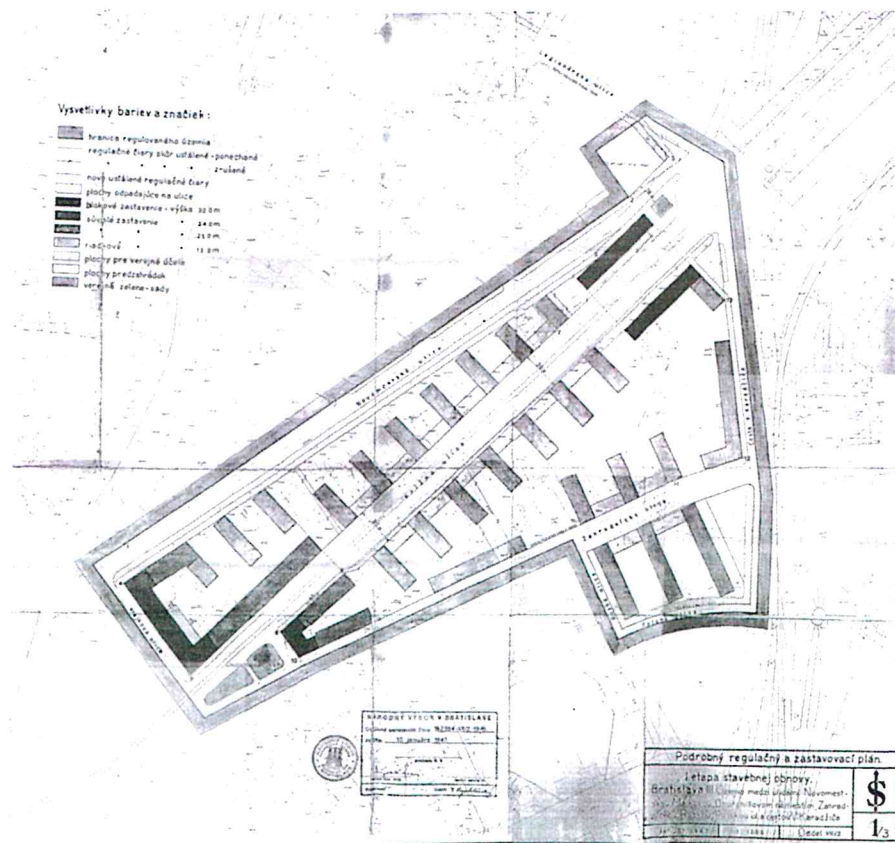
Jeden z kontinuálne sa dlhodobo rozvíjajúcich obytných komplexov u nás predstavuje sídlisko Hliny, ktoré je prvým a najstarším sídliskom v Žiline od architektov L. Bauera a F. Čapka. Tvorí ho osem

Územný plán Novej Dubnice od architekta J. Kroha, rok 1955. Zdroj: B. Cvacho

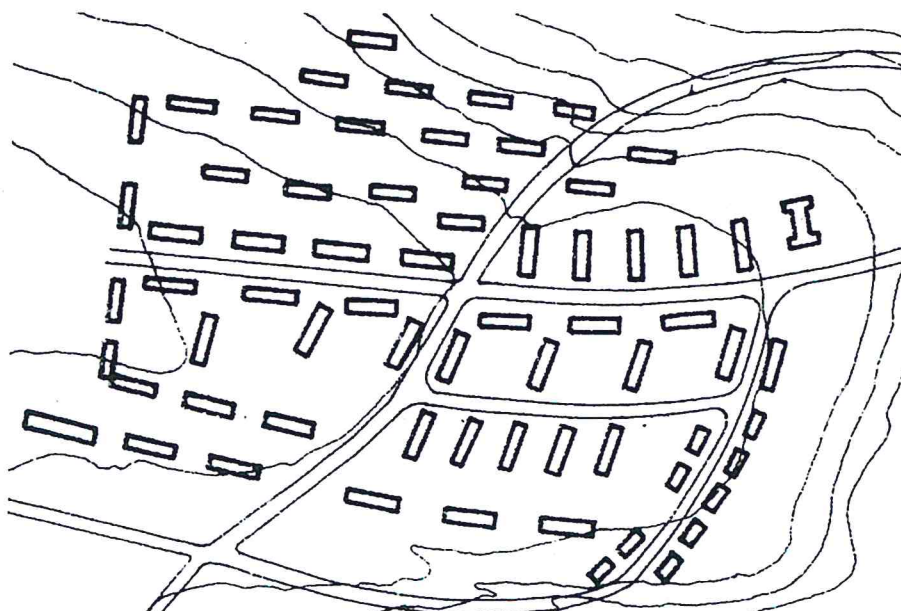
Bytová výstavba v okolí Kvačalovej ulice od architektov K. Grossa, Š. Svetka, Š. Ďurkoviča, M. Kusého a J. Chovanca v rokoch 1950–1960. Zdroj: archív autora

Zastavovací plán Krížnej ulice, komisia pre obnovu mesta Bratislavy v rokoch 1945 – 1948.
Zdroj: archív autora

Obytný súbor Nitra – Predmostie od architekta M. M. Scheera, rok 1955. Zdroj: archív autora

Obytný súbor Fončorda v Banskej Bystrici od architekta J. Zemana v rokoch 1948 – 1950.
Zdroj: archív autora

menších samostatných sídlisk Hliny I až Hliny VIII a tie sa zadeľujú do dvoch urbanistických celkov Hliny I – IV a Hliny V – VIII. V roku 1952 bol spracovaný prvý návrh sídliska Hliny I – II. Následne v roku 1954 v duchu zásad socialistického realizmu vypracovali autori definitívny projekt pre sídlisko Žilina – Hliny I – II. V rokoch 1954 – 1955 výstavbu sídliska Hliny III a IV urýchlilo využitie panelových bytových objektov typu G57.

Právom je možné za jednu z najvydarenejších realizácií tohto obdobia považovať sídlisko Nitra – Predmostie od architekta Milana Maximiliána Scheera v rokoch 1955 až 1961⁵. Kladom je tu pochopenie mierky, zakomponovanie obytného útvaru do organizmu mesta. Práve táto realizácia je dokladom toho, že nie formálne zvládnutie obytného súboru, ale pochopenie zákonitostí väzby obytného súboru na pôvodné historické mesto s jeho prirodzeným rozvojom v smere hlavných rozvojových osí by malo byť dominantným faktorom urbanistickej tvorby³.

Projekt sídliska Nitra – Predmostie od architekta M. M. Scheera bol ovplyvnený viacerými faktormi. Najmä bezprostrednou blízkosťou Hradného vrchu s dominantou biskupského hradu, podhradím a blízkosťou rieky Nitry. Ďalšou požiadavkou bola potreba vytvoriť dopravný prístup do centra od severu. Tiež snaha prirodzene nadviazať na existujúcu mestskú štruktúru zástavby. Na rozdiel od projektu objekty boli zrealizované o jedno podlažie nižšie. Nezrealizovali sa dva výškové domy pri vstupe na Mostnú ulicu. Upustilo sa aj od mnohých výtvarných detailov. Výsledkom je obytná štvrť s 500 bytmi s výrazne horizontálnym charakterom a výškou zástavby, rešpektujúcou historické dominanty, širokou hlavnou komunikáciou smerujúcou na most, občianskou vybavenosťou v parteri a nábrežie rieky so zeleňou a trasami pre peších. Charakter sídliska ostal zachovaný dodnes. Pribudla vysoká zeleň a parkovacie státa vo vnútroblokoch.

Obdobie, v rámci ktorého prevládala metóda tvorby v duchu princípov socialistického realizmu, bolo ukončené po takzvanej II. všezväzovej konferencii pracovníkov vo výstavbe, ktorá sa uskutočnila v Moskve. Účastníci tejto konferencie podrobili kritike metódu tvorby v duchu princípov socialistického realizmu. Táto udalosť znamenala aj u nás ukončenie tohto krátkeho, ale svojimi dôsledkami nie nevýznamného obdobia v oblasti kultúrneho diania. Týmto sa otvorila cesta k ďalšiemu hľadaniu smerovania v oblasti kultúry, nevynímajúc oblasť architektonickej a urbanistickej tvorby.